

-(X)k EKİNİN KILINIŞ, KIPLİK VE ÇATI KATEGORİSİNDEKİ İŞLEVLERİ

Erkan HİRİK*

Özet: Türkçe ekler üzerine yapılan çalışmalarda işlevsel bakış açısının yeterince yaygınlaşmadığı görülmektedir. Bu nedenle eklerin çeşitli kullanımlarda hangi ölçütlere göre işlevler kazandığı, kök/gövdeye bağlandığı üzerinde yeterince tartışılan konulardan değildir. Ekler kök/gövdeye bağlanırken dil içi bir takım ölçütler belirlemektedir. Özellikle filden isim yapan eklerde bu ölçütlerden birisi kalmıştır. Türkçe fiillerin kalınış türleri kendisine bağlanabilecek eklerin sınırını da çizmektedir. Bununla birlikte bu ekler kök veya gövdeye bağlandıktan sonra da kiplik ve çatı kategorisi başta olmak üzere bir takım anlamsal özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana aktif olarak kullanılan fiilden isim türetme işlevine sahip -(X)k eki ve bunun fiillere eklenirken hangi ölçüt(ler)e göre eklendiği konusu değerlendirilecektir. Bununla birlikte eklenmeyle ortaya çıkan bazı anlamsal değişimler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Biçimbilgisi, Kalınış, Kiplik, Çatı, Türkiye Türkçesi

Functions of -(X)k in Aktionsart, Modality and Voice Categories

Abstract: It is seen that functional perspectives on the studies of Turkish suffixes do not seem common enough. Therefore, which functions these suffixes gain according to which criterion and connect to a root/stem in various usages are not among the subjects discussed enough. When these suffixes are connected to a root/stem, some intralinguistic criteria come out. Especially in the nominalization suffixes, one of these criteria is aktionsart. Aktionsart types of Turkish verbs also limit the range of suffixes which can be connected to themselves. In addition to that, after being connected to a root/stem, some semantic restrictions, notably modality and voice also appear. In this paper, -(X)k suffix, which has been used actively from the old Turkic to Turkish as a nominalization suffix, and its connection criteria to verbs will be assessed. At the same time, some semantic changes brought about will also be analysed.

Keywords: Morphology, Aktionsart, Modality, Voice, Turkish

0. Giriş

Son zamanlarda Türkçede ekler üzerine yapılan çalışmalar¹ ile tüm eklere farklı açılardan bakılmaya başlanmıştır. Her ne kadar ilgili çalışmalar nicelik olarak artış

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. E-posta: erkanhirik@gmail.com

gösterse de eklere yönelik işlevsel yaklaşımların yeterliliği tartışılır. Eklerin hangi durumlarda hangi işlevlerle ve hangi bağlantılarla köke ya da gövdeye bitiştiği, araştırmalarda üzerinde pek durulan konulardan değildir.

Geleneksel çalışmalarda eklerin biçimsel boyutları değerlendirilerek *yapım* ya da *çekim* olmak üzere ikili bir yaklaşım sergilenmiş, görevleri değerlendirilmiştir. Çalışmalara genel olarak bakıldığında eklerin eklendiği kelime ile olan ilişkisi ve ortaya çıkan anlamların değerlendirilmesi² yapım eklerinin anlatıldığı bölümde bir miktar daha fazladır. Genel olarak çalışmalarda yapım ekleri dört kategoriye³ ayrılmış ve bu kategorilerde ekler sıralanmıştır. Örneğin, *fiilden isim yapan ekler* ele alındığında bu eklerin neler olduğu gösterilmiş fakat ekler ile kökler arasındaki *anlam, kılınış, bitmişlik, sonuçsallık, durağanlık, kesinlik* vb. boyutlar pek değerlendirilmemiştir. *Fiilden isim yapan ekler* ya da aynı konuyu ifade eden başlıkların altında verilen eklerin hepsinin her türlü fiile eklenip eklenemeyeceği, ekleniyorsa neye göre eklendiği, eklenmiyorsa neden eklenemediği gibi hususlar, geleneksel çalışmaların değinmediği konular arasındadır.

Bu çalışmada Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana aktif olarak kullanılan fiilden isim türetme işlevine sahip ama aynı zamanda sıfat-fiil de yapan *-(X)k* eki ve bunun fiillere eklenirken hangi ölçüt(ler)e göre eklendiği konusu değerlendirilecektir. Bununla birlikte eklenmeyle ortaya çıkan bazı anlamsal değişimler incelenecektir.

-(X)k ekinin kökeni üzerine bazı düşünceler bulunmaktadır. Demir (1997) çalışmasında *-(y)Xk* ekinin Eski Uygur Türkçesinde yer alan *-yOk* ekinden geliyor olabileceğini düşünmekteyse de Bacanlı (2008b) ekin zaten yarı yüklemse kullanıminin da olduğundan hareketle *-(X)k* ekinin *-(y)Ik* ekinin ileri düzeyde dilbilgiselleşmiş şekli olabileceğini de söylemektedir. Adamovic (1985: 205) ekin yapısıyla ilgili olarak “*Perfektin yerel ve halk ağzına has bir türü, sonuç bildiren isimler türeten -ik/-iq/-ük/-uq ve bildirme ekleriyle yapılır: sen gör-üksün ‘du hast gesehen’, o al-iq ‘er hat genommen.’ /.../ Bitimli biçim olarak -ik pek alışılmış değildir, çünkü bu biçimle eskiden ve bugün bir yığın Türk dilinde, sadece özleri itibarıyla süreç ve zaman anlamı içeren ve olumsuzu bulunmayan ad ve sıfat işlevli isim soylu kelimeler türetilmektedir. -ik ile türetilmiş ismin bitimli fiile mesafesi, kendiliğinden bir gelişme olarak değil de ancak örneksene yoluyla iki ucu bir araya getirilecek kadar büyüktür. Burada sıfatfiil -miş örneksenmiş olabilir.*”⁴ demektedir.

¹ Bk. (Kerimoğlu ve Aksu 2015), (E. Hirik 2010; 2015), (Kirişçioğlu 2015), (Dirik ve Kuribayashi 2015), (Günşen 2006) vd.

² Bilgi için bk. (Zal 2007).

³ a. İsimden isim yapan ekler, b. isimden fiil yapan ekler, c. fiilden isim yapan ekler, d. fiilden fiil yapan ekler

⁴ Adamovic’in cümlelerinin çevirisi Demir’e aittir. bk. (Demir 2007: 372-373).

Araştırmacıların düşüncelerine bakıldığında çeşitli görüşler olsa da ekin kökeniyle ilgili tereddütlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bize göre Türkçede çeşitli ağızlarda fiil çekimlerinde de kullanılan -(y)Ik eki ile fiilden isim yapan ek olarak da kullanılan -(X)k eki aynı olmalıdır. Demir de çalışmasında -(y)Ik ekiyle -(X)k eki arasında bağlantı olabileceğini düşünmektedir (Demir 2007: 381). Ay ise çalışmasında ekin aslında bir fiilden isim yapma eki olduğunu fakat ağızlarda çekim eki olarak da kullanıldığını belirterek aslında farklı gibi görünen bu iki ekin aynı olduğunu düşünmektedir (2009: 233). Türkçede bugün sıfat-fiil eki olarak da kullanılan eklerin birçoğu zaman çekimlerinde de kullanılmaktadır: -(X)r, -Ar, -mXş, -AcAk, -yor. -(X)k ekinin de sıfat-fiil yapması ve fiil çekimlerinde ağızlarda da var oluşu ekin kökeniyle ilgili bir takım ipuçları sunmaktadır. Keza ekin sıfat-fiil yapma özelliğinden bahsettiğimiz bölümde de bu eklerin birbirlerinden farklı olmadıkları anlaşılmaktadır.

Ekin işleviyle ilgili olarak araştırmacıların benzer ifadelerle ekin çok işlek olarak kullanıldığını, bütün çağdaş Türk yazı dillerinde yaşadığını, sıfatlar ve adlar türettiğini, *yapılmış*, *bitmiş* bir işi anlattığını, -mXş ekine koşut bir işlev taşıdığını ifade ettikleri görülmektedir (Ergin 2009: 188; Korkmaz 2007: 84-85; Banguoğlu 2007: 248; Gabain 1988: 54; Serebrennikov-Gadjieva 2011: 192; Gülsevin 1997: 136).

1. Ekin Sıfat-Fiil Yapma Özelliği

Ekle ilgili olarak yukarıda verilen kaynaklara bakıldığında ekin *bir fiilden isim yaptığı, sıfat olarak kullanıldığı, geçişli-geçişsiz fiillere eklenebildiği* gibi bilgiler görülmektedir. Yukarıdaki çalışmaların bazılarıyla birlikte birkaç çalışmada⁵ ekin sıfat-fiil eki olduğu ile ilgili ifadeler de bulunmaktadır.

Ekin sıfat-fiil olarak kullanımından ilk bahseden Buran'dır. Buran, ekin fiilden isim yapan ek, ölçünlü dildeki -mXş ekinin anlamını karşılayan fiil çekim eki, -yor ekinin işlevini karşılayan çekim eki, sıfat-fiil eki ve zarf-fiil eki işlevlerinde de kullanıldığını belirtmiştir (1996). Aynı şekilde Banguoğlu (2007: 248, 424), Öztürk (2006: 534), Dirik ve Kuribayashi (2015) ekin sıfat-fiil işlevinden bahsetmişlerdir. Dirik ve Kuribayashi⁶ verdiği örneklerle ekin Çanakkale'ye bağlı Sazlı köyünde sıfat-fiil eki olarak kullanılmasını tanımlamıştır:

Evde yapılık yemek vâ [Evde yapılmış (pişmiş) yemek var.]

Anam! ötülük hamuru götüme, gu! [Anam! (üzeri) Örtülmüş olan hamuru götürme, koy (aldığın yere bırak)] (Dirik ve Kuribayashi 2015: 129-130)

⁵ Bilgi için bk. (Buran 1996, Öztürk 2006, Dirik ve Kuribayashi 2015, Banguoğlu 2007 vb).

⁶ Dirik ve Kuribayashi (2015) eki -(y)IK biçiminde gösterse de bu ek -(X)k ile ilgili olmalıdır. Aynı şekilde Demir (2007) de çalışmasında eki -(y)XK olarak göstermektedir. Ayrıca bk. (Karadoğan 2009: 13)

Sıfat-fiiller çeşitli çalışmalarda benzer ifadelerle tanımlansa da hangi eklerin sıfat-fiil ekleri arasında sayılması gerektiği ile ilgili ölçütlerden çok fazla bahsedilmemektedir. Karadoğan, birincisi ön koşul, ikincisi ise asıl belirleyici olarak sıfat-fiiller ile ilgili iki koşul belirtmektedir:

1-Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek.

2-Eklendiği fiili isimleştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini korumak. (Karadoğan 2008b: 58).

- Her zaman hastalara bakan kendisiyken şimdi bakılan hasta olmayı içine sindiremediği halde bunu hissettirmemeye çalışıyordu ama sesinde hep Tanrı'ya **dönük** bir yakarış ve yakınma vardı. [Ahmet Altan, A.]
- Pişiriş pencere kenarındaki dîvanın üzerinde oturuyordu. Yanında yüzü pencereye **dönük** bir kadın vardı. [Ahmet Ümit, P.]
- Tanrıya kesinlikle inancımızla birlikte üç günlük ömür için ona **kırık kalp** ve dargınlığımızdan başka bir şeyimiz olamaz.[İsmail Soytekinoğlu, O.]

Sıfat-fiil eklerinin özelliklerinden biri de edatlara bağlanabilmesidir. Korkmaz da sıfat-fiillerin edatlara bağlanabildiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007: 910). Bu açıdan bakıldığında *-(X)k* eki almış kelimeler edatlara bağlanabilmektedir: *Kırık gibi gördüm, Karışık gibi geldi.* vb.

Sıfat yapma işlevi ve sıfat-fiil yapma ölçütleri ele alındığında ekin sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirilmesi gerektiği bir gerçektir.⁷ Ekin sıfat-fiil yapma özelliği ile kılınış ve kiplik arasında bağlantı bulunmaktadır. Ekte yer alan bu türden anlam odaklı bağlantılar aşağıda ifade edilmektedir.

2. Kök/Gövde-Ek Birleşimi ve Kılınış

Söz konusu ekle ilgili yapılan çalışmalarda görüleceği üzere bu ekin ne şekilde kullanıldığı ile ilgili bilgiler verilse de işlevi, kök/gövde ile ekin birleşme ölçütleri gibi hususlara değinilmediği görülmektedir.

Dil bilgisi çalışmalarında fiilden isim yapan ekler bahsinde ele alınan eklerin her birinin ekleniş yeri fiil kök ya da gövdeleri olsa da bu kök ya da gövdelere ekleniş şekilleri farklılıklar göstermektedir. Aynı kategoride yer alan eklerin hepsi aynı köklere aynı şekillerde eklenemezler. Bu durum *sentagma-paradigma*⁸ ilişkisine de

⁷ Bu durum çeşitli çalışmalarda dile getirilmiş olmasına karşın yeni yapılan çalışmalarda da sıfat-fiil ekleri ile ilgili bölümlerde *-(X)k* ekine yer verilmemesi dikkat çekicidir.

⁸ Sentagma ve paradigma terimi Ferdinand de Saussure tarafından bir grup dil elementinin dışavurumu olarak tanımlanmaktadır (Kjørup 2009: 24). Bu elementler sesleri, biçimbirimleri, deyimleri, cümleleri içerebilmektedir. (Bußmann 2002). Bu elementlerin sentaktik bağlantıları, birleşme biçimleri sentagmalar olarak adlandırılmaktadır (Kessel ve Reinmann 2005: 29). Sentagmanın elementleri genellikle bir diğerinin ardından gelmektedir (Bogdal 2008: 41). Sentagmaların sestem cümleye kadar seviyeleri

aykırıdır. Aynı kategoride bulunan ekler bir sentagmayı oluştururken, bunların eklenerek oluşturdukları yeni anlamlı ya da görevli kelimeler paradigmayı oluşturmaktadır. Bu durum örneklerle şöyle açıklanabilir:

(1) *Kır-ı-k sandalye*

(2) *Çatla-k duvar*

(3) *Yurt-ı-k elbise*

Yukarıda yer alan üç fiil kökü/gövdesi ile -(X)k ekinin birleşmesi ölçünlü Türkçe için bir sorun teşkil etmez. Dolayısıyla yukarıdaki örnekler ve -(X)k eki bir araya gelerek bir paradigma oluşturabilmektedir.

(4)**Uyu-k adam*

(5)**Otur-u-k çocuk*

(6)**Oku-k kitap*

Yukarıda yer alan üç fiil kökü ile -(X)k ekinin birleşmesi ölçünlü Türkçe için sorun teşkil etmektedir. Normal olarak fiilden isim yapan ek olan -(X)k ekinin her türden fiile eklenmesi beklenir. Ancak (4), (5) ve (6) numaralı örneklerde de görüldüğü üzere ölçünlü Türkçede kullanılmayacak yapılar ortaya çıkmakta, aynı sentagmada yer alan dil bilgisi unsurlarının bir araya gelerek bir paradigma oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumun sebebi fiil tabanının iç zamanı, gerçekleşme tarzı olarak tarif edilebilecek olan *kılımsız*.

Batı dillerinde *Aktionsart*, *manner of action*, *actionality* gibi terimlerle karşılanan *kılımsız* konusu son yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmaktadır. Uğurlu, Y. Aksan, M. Aksan, Bacanlı, Karadoğan⁹ gibi araştırmacılar tarafından konu çeşitli yönleriyle değerlendirilmektedir. Kılımsız ile ilgili

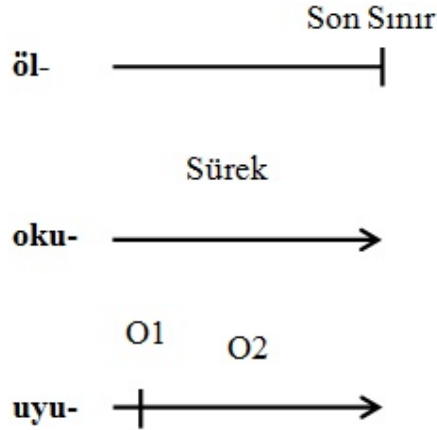
bulunmaktadır. Aynı türden sentagmalar bir serbest seçim sonrasında bir araya gelseler de kurallı ve uygun ifadeler ortaya çıkarabildiklerinde *paradigma* oluştururlar. Yan yana gelen her kelime nasıl ki anlamlı cümleler oluşturmaz ve bir kurala bağlı olarak dizilirse, eklerde de bu kural geçerlidir. Fiilden isim yapan eklerin her fiile bağlanarak onları isimleştirmesi *sentagmatik* olarak beklenir; ancak dilin kuralları çerçevesinde bu türden kök/ek birleşmelerinin bazılarının uygun olduğu görülür. Uygun olanlar paradigma oluştururken dilin kuralları neticesinde kurallı birleşemeyenler ise sentagma elementleri olarak kalırlar. Yan yana dizilerek dilin kurallarına aykırı hareket etmeyen her bir yapı bir paradigma oluşturmaktadır. Filizok, sentagma için *dizim* paradigma için ise *dizi* ifadesini kullanmaktadır. Gezundhajt'ın çalışmasını çevirerek Türkçeye uyarlayan Filizok'a göre dizi üzerinde yer değiştirmenin (commutation) gerçekleşebileceği bir seçme eksenidir (axe de sélection). Seçme eksenindeki unsurlar, hem benzer hem farklıdır, dizim ise üzerinde karşılıklı yer değiştirmenin (permutation) yapılabileceği bir sıralama eksenidir (axe de combinaisons) (Filizok www.ege-edebiyat.org/docs/242.doc). Sentagma-paradigma için ayrıntılı bilgi için bk. Christen 2013; 2015, Demirci 2014: 161.

⁹ Bilgi için bk. (Uğurlu 2003), (Y. Aksan 2003a; 2003b), (Y. Aksan- M. Aksan 2005), (Bacanlı 2007), (Bacanlı 2008a), (Bacanlı 2008b), (Bacanlı 2014), (Karadoğan 2008a), (Karadoğan 2008b), (Karadoğan 2008c), (Karadoğan 2009).

çalışmalardan L. Johanson'a (1971) ait olanı bu alan için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

Kılınış, Uğurlu tarafından, “*Her eylem (tätigkeit), kendiliğinden bir “kılınış”a (aktionsart); yani “cereyan tarzı”na sahiptir. Fiil tabanının bu özelliği, o dile hâkim olanlar tarafından ortaklaşa bilinir; bir başka deyişle, kişiden kişiye değişmez*” şeklinde açıklanmaktadır (2003: 127). Karadoğan ise kılınışın *fiilin iç zamanı* olduğunu ifade etmektedir (2009: 7).

Türkçede fiillerin köklerinde ya da gövdelerinde farklı şekillerde hareketin gerçekleşmesini ifade eden nokta ya da noktalar bulunmaktadır. Bazı fiiller gerçekleşirken bir sınıra bağlıdır. Bu sınır fiilin başında ya da sonunda olabilir. Sınır, fiildeki hareketin gerçekleşmiş sayılması için aşılması gereken noktadır. Türkçede *patla-*, *çatla-*, *öl-* gibi fiillerde sınır sonda iken, *otur-*, *yat-*, *uyu-* gibi fiillerde ise sınır başta bulunmaktadır. Bu iki tür fiille birlikte sınırın önemli olmadığı, *sürek* mefhumunun ön planda olduğu fiiller de bulunmaktadır. Bu tür fiillerde hareketin gerçekleşmiş sayılması herhangi bir sınıra bağlı değildir. Hareketin başlangıcı ile bitişi arasında bulunan *sürek* hareketin gerçekleştiği bölgedir. Bu üç türe göre olayın gerçekleşmiş sayılması için aşılması gereken nokta eğer sonda ise *son sınırı vurgulayan fiiller* [+SS], hareketin gerçekleşmesini gösteren sınır eğer başta ise *ön sınırı vurgulayan fiiller* [+ÖS] ifade edilmektedir. Hareket gerçekleşmesi için sınır değil *sürek* önemli ise *sınır vurgulamayan fiiller* [-SV] olarak Türkçedeki fiillerin kılınış türleri sınıflandırılabilir (Johanson 1971; Karadoğan 2009). Ön sınırı vurgulayan fiillerin gerçekleşme sürecinde iki hareket bulunmaktadır. Bu tür fiiller birincisi sonlu ve dinamik, ikincisi sonsuz ve durağan olmak üzere iki hareket barındırmaktadır. Örneğin, *yat-* fiili içerisinde ilk yatma anı ile dinamik ve sonlu bir hareketi, yatar durumda olma anıyla da durağan ve sonsuz bir kılınışı göstermektedir.

-(X)k EKİNİN KILINIŞ, KIPLİK VE ÇATI KATEGORISİNDEKİ İŞLEVLERİ

Kılınışın genel olarak tanımları ve tasnifleri¹⁰ ile ilgili olarak birçok çalışma bulunmaktadır. Karadoğan çalışmasında Johanson'un kılınış tasnifinden hareketle bir sınıflandırma yapmıştır. Bu çalışmada da Johanson'un çalışmasının temeline dayanan Karadoğan'ın sınıflandırması esas alınmıştır.

Türkçedeki fiillerin kılınış türleri ile -(X)k eki arasındaki bağıntı değerlendirildiğinde ekin bağlandığı köklerin kılınış türüyle doğrudan ilgisi olduğu görülmektedir.

Johanson, görünüş-zamansallık kavramlarından olan kılınışın sözlüksel bir kategori olduğunu belirterek kılınış kategorisine göre fiillerin ve fiil öbeklerinin semantik özellikleri ve gerçek hayattaki gerçekleşme tarzları bakımından görünüş-zamansallık işaretleyicileri ile daha az veya daha çok uyumlu olabildiklerini ifade etmektedir (2000: 39-40). Fiil köküyle -(I)k ekinin ilişkisi kılınış açısından değerlendirildiğinde kök ve ek arasındaki uyumluluk/uyumsuzluk durumu da buna dayanmaktadır.

Ölçünlü Türkçede [+SS] ile -(I)k eki büyük oranda uyumlu bir şekilde bağlanabilmektedir: *kırık, sönük, bozuk, bitik, tkamık, yıkık, pörtlek, eğik, devrik* vb. [+ÖS]'de ise fiilin içerisinde yer alan, ikinci durağan hareketin anlatıldığı bölümler ile -(I)k eki uyumludur: *yatık, (ip) çözüük, (resim) çizik, çekik, yapışık* vb. [-SV] ile -(I)k eki büyük oranda uyumsuzdur. Yani fiilin kılınış türü hangi ekin kendisine eklenip eklenemeyeceğine etki etmektedir. -(I)k eki dolayısı ile [+SS] büyük oranda uyum sağlarken Türkçede az sayıda olan [+ÖS]'in [O2] bölümü ile de uyum sağlayabilmektedir. Elbette bu son sınırı vurgulayan her fiilin -(I)k eki ile uyumlu olacağı anlamına gelmez. -(I)k ekinin son sınırı vurgulayan fiillere gelerek yaptığı etki ve gördüğü işlev kimi durumlarda başka eklerle ve yapılarla da ifade edilebilmektedir: *öl->öl-ü¹¹, evlen->evli, kaybol->kayıp* vb.

Son Sınırı Vurgulayan Fiiller [+SS]		Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller [+ÖS]-[O2]	
+SS	+SS/İsim	+ÖS	O2/İsim
<i>kır-</i>	<i>kırık</i>	<i>yat-</i>	<i>yatık</i>
<i>patla-</i>	<i>patlak</i>	<i>uç-</i>	<i>uçuk</i> (zihinsel anlam)
<i>boz-</i>	<i>bozuk</i>	<i>yum-</i>	<i>yumuk</i>
<i>bit-</i>	<i>bitik</i>	<i>çiz-</i>	<i>çizik</i>
<i>yırt-</i>	<i>yırtık</i>	<i>çek-</i>	<i>çekik</i>
<i>dök-</i>	<i>dökük</i>	<i>yapış-</i>	<i>yapışık</i>

¹⁰ Diğer araştırmacıların tanım ve tasnifleri için bk. (Bacanlı 2014: 38-77)

¹¹ Kelimenin eski şekli olan 'ölüg' de yer alan -(X)g ile -(X)k ekinin aynı kökene sahip olup olmadığı tartışılabilir. Gabain bu iki eki eserinde ayrı başlıklar halinde değerlendirmiş, aynı zamanda bu iki ekin birbirinden mana olarak ayırmanın çok güç olduğunu da belirtmiştir (Gabain 1988: 54). Ekin etimolojisi ayrı bir çalışmanın konusu olabilir.

<i>don-</i>	<i>donuk</i>	<i>karış-</i>	<i>karışık</i>
<i>tüken-</i>	<i>tükenik</i>	<i>yan-</i>	<i>yanık-</i>
<i>sark-</i>	<i>sarkık</i>		
<i>barış-</i>	<i>barışık</i>		
<i>aç-</i>	<i>açık-</i>		
<i>vb.</i>			

Ekin sıfat-fiil oluşturması yine onun büyük oranda [+SS] ile kullanılıyor olmasıyla bağlantılıdır. Aynı zamanda [+ÖS]'lerin içerisinde yer alan ve ikinci konumda bulunan durağan hareket de bu ek ile sonuçsal hareketin bildirilmesine katkı sağlamaktadır. Sıfat-fiiller her ne kadar isim cinsinden kelimeler olarak kabul edilseler de içlerindeki hareket ve zaman anlamlarını tamamen kaybetmezler. -(I)k ekinin olduğu sıfat-fiillerde anlatılan/belirtilen hareketin son aşaması gösterilmekte, dolayısı ile bir *sonuçsallık* da barındırmaktadır. Karadoğan, [+SS]'lerin olay gerçekleşip bittikten sonra da anlam bakımından olayın *durağan* veya *sonuçsal* durumunun devam ettiğinin gösterildiğini belirtmektedir. Karadoğan'a göre olayın durağan veya sonuçsal durumları fiil tabanıyla karşılanmaz, sadece fiil tabanının sözlük anlamından “doğal olarak” anlaşılır. Çoğunlukla da sıfat olarak kullanılabilen isim türünden bir kelime ile karşılanmaktadır.

Uyandı ve hala uyanık.

Öldü ve hâlâ ölü.

Evlendi ve hâlâ evli.

Hastalandı ve hâlâ hasta. (2009: 13).

-(X)k eki son sınırı vurgulayan fiillerin doğal olarak ortaya çıkan sonuçlarını göstermede kullanılan isimler yapmakta bu nedenle son sınırı vurgulayan fiillere eklenerek kullanılabilir. Wechsler (2001), Bacanlı (2008b: 570), Karadoğan (2009: 13) gibi araştırmacılar da ekin sonuçsallık ve durağanlık ile ilgili bağlantılarına değinmişlerdir. -(I)k ekli sıfat-fiillerin anlam çerçevesi, bitmiş hareketin devamında bulunan ve durağan bir niteliğe sahip sürece vurgu yapmaktadır. Bu süreç hem hareketin sonucunu gösterebilmekte hem de durağanlığını tarif edebilmektedir: *patlak lastik, oyuk zemin, çizik araba, bükük¹² demir* vb. Durağan durum şekillerinin üretken olmayışı, sınırlı sayıda fiille kullanılışı ve süreklilik bildiren (hâlâ, daima, üç yıldan beri) zarflarla kullanılabilir oluşu dikkat çekicidir (Nasilov'dan aktaran Bacanlı 2008b: 567-568). Bacanlı çalışmasında “yarı yüklemsel durağan durum işaretleyicileri” olarak belirttiği eklerin arasında -(X)k ekine de yer vermektedir. Durağan durum şekilleri içerisinde

¹² Yukarıda da belirtildiği gibi durağan ve sonuçsallık bildiren ifadeler her zaman son sınırı vurgulayan fiillerle -(X)k ekiyle karşılanmaz. -(X)k eki buna uygun olsa da burada *bükük* kelimesi yerine *eğri, bükülü* gibi başka sözlüksel ifadeler de kullanılabilir.

-(X)k EKİNİN KILINIŞ, KIPLİK VE ÇATI KATEGORISİNDEKİ İŞLEVLERİ

ele alınan ekin genellikle geçişli fiillerle kullanıldığı, nadiren de geçişsiz fiillere eklenebildiği görülmektedir (2008b: 570). Semantik olarak -(X)k ekini alan ve son sınırı vurgulayan köke/gövdeye sahip sıfat-fiillerin durağanlık anlamı sürekliliğini korumaktadır: *kırık, bozuk, yırtık, patlak, çatlak* vb. Yani hareketin doğal sonucu olarak durağan bir şekilde ortaya çıkmış ve bu da sürekliliğini devam ettirmiştir. Bu durağanlığın ve sürekliliğini nedeni de -(X)k eki almış sıfat-fiillerin kök/gövdesinde yer alan fiillerin kılınış türleridir. Bu türler yukarıda da belirtildiği üzere [+SS] ve [+ÖS]-[O2]'dir.

Ekin bildirdiği sonuçsallık ile geçmiş zaman arasında da doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Dolayısı ile -(X)k eki sıfat-fiil eklerinin sınıflandırılmasında kullanılan *geçmiş zaman sıfat-fiilleri* arasında değerlendirilebilir.

Ekin bir zaman eki olarak değerlendirilerek çekim ekleri arasında mı değerlendirmesi gerektiği yoksa fiilden isim yapan ekler arasına alınarak yapım ekleri arasında mı değerlendirilmesi gerektiği Demir tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Mesela *Çocuk uyanık* cümlesini, *uyanık* kelimesinin isim olarak kullanılması sebebiyle isim cümlesi olarak yorumlama eğimi ağır basıyor: 'Çocuk uyanmış [durumda], Çocuk uyumuyor'. Ancak aynı cümleyi '[Görüyorum ki] çocuk uyanmış, gözlerini açmış' şeklinde fiil cümlesi olarak anlamak da mümkündür. Buna karşılık *Sabah oluk* '[Görüyorum ki] sabah olmuş' ve *Çocuk oynayıp* '[Görüyorum ki bununla] çocuk oynamış' cümlelerini, *oluk* ve *oynayıp* biçimleri buradaki manada isim olarak kullanılmadıklarından, isim cümlesi olarak anlamak pek mümkün görünmüyor (2007: 373).

Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde -DI dışında kalan ve genellikle zaman bildirmekte kullanılan ekler sıfat-fiil eki olarak da kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında -(X)k ekini almış fiillerin farklı türlerden kılınışa sahip olması ölçünlü dilin dışında ekin fiile eklenirken kılınış türünün arka plana itildiğini göstermektedir. Yani ölçünlü dilde genellikle [+SS] ile kullanılan ya da [+ÖS] barındırdığı harekette yer alan ikinci kısım [O2] (durağan bölüm) ile uyumlu bir karakter sergileyen -(X)k ekinin, Anadolu ağızlarındaki kullanılışında kılınışın eklenmedeki işlevi daha geri planda kalmakta, ekin *zaman*, *sonuçsallık* ve *kiplik* değerleri ön plana çıkmaktadır. -(X)k ekinin başta Anadolu ağızlarında olmak üzere eklendiği fiilin kılınış özelliğinin göz ardı edilerek kullanıldığı durumlar da mevcuttur.

Miskioğlu, Hatay ağızı üzerine yaptığı çalışmasında şu ifadelerle yer vermektedir: “-miş, -miş partisipleri yerine -ik,ik;-uk,-ük ekleri kullanılır. Yanmamış ev: yanmayık ev, yanmış ev: yanık ev, tutulmuş kuş: tutuluk kuş, ölmüş adam: ölüük adam. Atıf geründüfi -ip eki yerine bazen -ik eki kullanılır: yiyip içmişler./yiyik içikler, gidip gelmişler/gidik gelikler vb.” (1960: 32-34). Öztürk de çalışmasında Antakya ağızından *geliğim, geliğsin, gelik, geliğiz, geliğsiniz, gelikler; görüğüm,*

görüksün, görük, görüğüz, görüksünüz, görükler gibi verdiği örneklerde kılınış türünün göz ardı edildiği görülmektedir (2006: 531).

Yine kılınış türünün göz ardı edilerek *-(X)k* ekinin kullanıldığı örnekler ve bağlamlar Demir (2007), Aksoy (1945), Yıldırım (2006), Dirik ve Kuribayashi (2015) tarafından da verilmektedir.

- Mehmet eve *gelik*
- O yol senin gördüğün gibi *kalmayık*; güzel *yapılık* (Buran 1996: 14).
- Eline aldı düldülü bahtı gördükine ne çadır var ne çatma var. Heş kimse *almayık* (Ay 2009: 235).
- Evlene hırsız *girik*. (Dirik ve Kuribayashi 2015: 122)
- Eşyaların hepsi *ellenik*. Dolapların hepsi *açılık*. (Dirik ve Kuribayashi 2015: 124)

Ağızlarda fiilin kılınış türünün göz ardı edilerek *-(X)k* ekine bağlanabilir olması ekin zaman eki olarak da kullanıldığını desteklemektedir. Çünkü zaman ekleri eklendikleri fiilleri seçmezler ve her türden fiile bağlanabilirler. *-(X)k* ekinin ağızlarda fiil seçmeden onlara bağlanması diğer zaman eklerinden bu anlamda bir farkının olmadığı göstermektedir.

3. *-(X)k* ve Kelime Kalıplaşması

Her dil kendi olanakları doğrultusunda çeşitli kelime yapma yollarına sahiptir. Türkçede de birçok kelime yapım yolu bulunmaktadır ve dil etkileşimleri sonucunda da çok farklı biçimlenme süreçlerine rastlanabilmektedir (Sarı 2015: 157). Türkçede en sık kullanılan kelime yapım yöntemi ise *eklenmedir*.

Bu anlamda *-(X)k* ekinin bazı fiil kök ya da gövdelerine eklendiğinde anlam kalıplaşmasıyla tek başına bir kavramın anlam alanını çizer duruma geldiği görülmektedir. Örneğin, son sınırı vurgulayan *uyan-* fiili *-(X)k* ekini aldığı anda *uyanık* şeklinde kalıplaşarak ‘*açıkgöz, kurnaz*’ anlamlarında kullanılabilir. *Uyanık adam* ile *uyanmış adam* arasındaki anlam farklılığı anlam kalıplaşması yoluyla ortaya çıkabilmektedir. *Uyanık adam* ifadesi “uykudan uyanmış kişi” anlamında kullanılabilirdiği gibi, “*açıkgöz, kurnaz, ne yapacağını bilen*” anlamında da kullanılabilir. *Uyanmış adam* ifadesinde ise yalnızca “uykudan uyanmış” anlamı kastedilebilir, “*açıkgöz, kurnaz*” gibi anlamlar bu yapıyla tam uyum sağlamazlar. Bu anlamda düşünüldüğünde de *-(X)k* ekinin kendisine has bir anlam alanı ve kullanım sahasının olduğu düşünülebilir. Bu gibi örneklerle *-(X)k* ekinin kalıplaşma ve mecazlar yoluyla tam bir isim haline geldiği ve kalıcı isimler oluşturduğu da görülmektedir.

Arkaikliği ve Anadolu ağızlarında halen kullanılıyor olması nedeniyle ek, bazı kalıplaşmış örneklerde kelime yapımında kullanılmaktadır: *düşük* (bebeğin anne karnında yaşamının sona ermesi), *yanık* (yaralanma türü), *atık* (çöp), *bölük* (askeri terim), *batık* (denizde dipte yer alan eski gemi), *buyruk* (emir), *konuk* (misafir) vb.

4. Ek ve Kipsel Değeri

Ekin işlevlerinden birisi de kipsel değeriyle ilgilidir. Ek bazı durumlarda kiplik görevinde kullanılabilir. Kiplik araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanan bir kavram olarak görülmektedir. Araştırmacıların bir kısmı kip kavramını zaman kavramıyla birlikte değerlendirmektedir. Bazı araştırmacılar ise kipi içerisinde zaman ifadesi barındırırsa bile buna vurgu yapmadan konuşmacının olay/hareket/durum karşısındaki tavrını ilgilendiren, semantik bir kategori olduğunu düşünmektedir¹³. Akerson, kipi konuşurun aktardığı içerik karşısındaki tutumu olarak tanımlamaktadır. Akerson bahsedilen bu tutumun birbirinden çok değişik bakış açılarına dayanabileceğini dile getirmektedir: *gerçek-gerçek değil, bildirme-istek/koşul-buyruk, niyet, sitem, inanmama, kesinlik, bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olması, istenmesi* vb. (1994: 82). Çürük, kipliğin konuşurun ifade edilen önermeye karşı ne yaptığını; önerme hakkındaki bilgi durumunu, öznel bakışını, görüş ve duygularını içeren bir yapıya sahip olduğunu dile getirmektedir (2010: 59). Palmer kipi her zaman olmasa da fiil yapılarla ifade edilebildiğini belirtmektedir (2001: 1). Papafragou kipliklerin bağlama göre şekillenebilen işaretleyiciler olduğunu söyleyerek bunların anlamsal alanlarının mantıksal bağlam ve önerme alanı olmak üzere iki unsurdan meydana geldiğini belirtmektedir (2000: 40). Kip en basit tanımıyla konuşurun sözcesinde var olan/beliren ruh durumu ve tutumdur (S. Hirik 2014: 5).

Kısaca kip, konuşurun ve dinleyenin bir olay/hareket/durum karşısındaki tavrıyla ilgilidir. Konuşurun gerçek dünyada var olan bu tavrını dilde gösteren bir takım işaretleyiciler yer almaktadır. Bu işaretleyiciler morfolojik, leksik, sentaktik unsurlar olabileceği gibi vurgusal da olabilmektedir. Bu bağlamda *kiplik*, kipleri dilde gösteren işaretleyiciler olarak tanımlanabilir. Gerçek dünyada var olan duygu durumlarının dilde karşılıkları bulunmaktadır. Bu duygu durumlarının dilde temsil edildiği göstericilerin her biri *kiplik*dir (E. Hirik 2014: 640-641).

Ses, ek, kelime, kelime grubu, cümle, vurgu vb. birçok dilbilgisi ögesi kiplikleri oluşturabilmektedir. Bu bağlamda -(X)k ekinin de eklendiği ve özellikle sıfat-fiil yaptığı örneklerde kipsel değerleri bulunmaktadır. -(I)k ekinin kip bağlantısı şu şekilde izah edilebilir: *Kırık sandalye (kırılmış sandalye)* örneğinde -(X)k ekinin yapısal işlevi -mXş sıfat-fiil ekinin çok farklı olmasa da temelde yer alan *bitmişlik* ve *delile dayalılık (evidensiyallik¹⁴, kanıtsallık)* bakımından farklılaşmaktadır. Delile dayalılık bilgi kipi için alt kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Konuşurun önermesinin doğruluğu ya da gerçekliğine dair delil değerini göstermektedir. Bu deliller görsel, işitsel, hissel ya da algısal olabileceği gibi başkaları tarafından aktarımla ortaya konmuş bilgiler de olabilir (S. Hirik 2014: 30). Bilgi kiplerinin temelini oluşturan bilgi edinim yolları delile dayalılıkta *doğrudan* ya da *dolaylı*

¹³ Kiplik tanımları ve tasnifleri için bk. (S. Hirik 2013: 243-252), (S. Hirik 2014)

¹⁴ Bilgi için bk. (Demir 2012).

olabilmektedir. Dolayısı ile konuşur bilgiyi ya doğrudan (görsel, işitsel, duyuşal) kendisi elde etmekte ya da dolaylı olarak (aktarım, çıkarım, akıl yürütme vb.) edinmektedir. Bacanlı Türkçede dolaylılığı kodlayan iki temel ögenin –mİş ve –imiş olduğunu belirtmektedir (2008a). Johanson ise Türkçede (lehçeler dâhil) genel olarak dolaylılık işaretleyicilerini iki farklı grupta değerlendirmektedir: *çekimsel işaretleyiciler* (-mİş, -GAn, -IbdIr) ve *ek-fiil* (copula) *parçacıkları* (ermiş, erken) (2003: 276).

Bu işaretleyicilerle birlikte -(X)k ekinin de dolaylı yoldan delile dayalılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin, *Kırılmış sandalye* ifadesi içerisinde iki anlam alanını barındırabilmektedir. Birincisi sandalye kırılmıştır ve kırık olma hali devam ediyor olabilir. İkincisi ise sandalye kırılmıştır ancak onarılmış olabilir. Onarılmış şekli çeşitli bilgi edinim yollarıyla algılanabilir. Örneğin, sandalyenin üzerindeki onarıma dair yapışkan, zımba vb. materyaller onun onarıldığının delili olabilir.

Kırık sandalye ifadesi ise içerisinde yalnızca bir anlam alanını bulundurmaktadır. Sandalye kırılmıştır ve bu kırık olma hali devam etmektedir. Onarılmış olma ihtimali yoktur. Keza onarılmış bir sandalye için hiçbir bağlamda *kırık sandalye* ifadesi kullanılmaz.

Son sınırı vurgulayan fiillerden *boz-* fiili de bu şekilde düşünülebilir. *Bozulmuş bilgisayar* ile *bozuk bilgisayar* arasındaki bağlantı da bir önceki örnekte verilen bağlantıya benzemektedir. Fakat her -(X)k ekini alarak sıfat-fiil olan fiilde bu bağlantı görülmez. Örneğin, *sönmüş lamba* ile *sönük lamba* arasında bu ilişki değerlendirildiğinde bir farkın olmadığı görülmektedir. Dolayısı ile –mİş ekinin sıfat-fiil yaptığı örnekler ile -(X)k ekinin sıfat-fiil yaptığı örnekler her zaman aynı semantik alanı kapsamamakta, olasılık ve delile dayalılık bağlamında farklılaşmaktadır. Bu anlamda düşünüldüğünde -(X)k ekinin delile dayalılık kipliği olarak kullanımının mevcut olduğu fakat -mXş ekine nazaran derecesinin bilginin kesinliğine daha yakın olduğu belirtilebilir. -(X)k ekinin kullanıldığı örnekler “doğrudan delile dayalılık kipliği” kategorisinde, -mXş ekinin kullanıldığı örnekler ise “doğrudan delile dayalılık kipliği” kategorisinde değerlendirilebileceği gibi “dolaylı delile dayalılık kiplikleri” kategorisinde de değerlendirilebilir.

- Az ışıklı çaraların veya *sönük lambaların* ziyasında oynayan bu kadınların yüzlerinden çok ayaklarına ve türlü türlü ahenklerle kıvrılan vücutlarına bakıldığı için yüzlerinin ve yaşlarının pek ehemmiyeti yoktu. [Sabahattin Ali, GA]
- İlk geldiğim günlerde bu *kırık heykel*, güneş ve rutubetten kararmış rengiyle, bana sakat bir çöl çocuğu gibi görünmüştü (Reşat N. Güntekin, Ç.)

Yukarıdaki örneklerde -(X)k ekinin yer aldığı kelimeler konuşurun bilgisinden emin olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile ek doğrudan delile dayalılık kiplikleri kategorisinde değerlendirilebilir.

-mXş ekiyle yapılan bu türden sıfat-fiiller bitmişlik de gösterebilmektedir; ancak -(X)k ekinin oluşturduğu sıfat-fiillerde bitmişlikten ziyade *sonuçsallık* daha ön plandadır. Bitmişlik geçmişteki olayı onun konuşma anında geçerli olan durumla ilgisi açısından izah ederken, sonuçsallık geçmiş bir hareket sonucu ortaya çıkan duruma odaklanmaktadır (Bybee vd. 1994: 69, 96). Yukarıda verilen -(X)k eki almış örneklerde de sonuçsallığın baskın olduğu görülmektedir. Keza bu eki alarak isimleşen fiiller kılınış bakımından [+SS]'lerin başta olmak üzere [+ÖS]'lerde [O2]'nin belirttiği hareketin sonuçsal durumunu ifade etmektedir.

Demir, ağızlarda kendi tespit ettiği örneklerden hareketle -(X)k ekinin olup bitmiş bir eylemi bildirmek, bilginin dolaylı olarak edinildiğini göstermek gibi işlevleri olduğunu belirtmiş ve konuşanın ortada izler, birinden duyma ve genel bilgiler başta olmak üzere dil içi ve dil dışı unsurlar yardımıyla fiilin ifade ettiği eylemin gösterdiği işin gerçekleşip gerçekleşmediğini dile getirmek için bu eki tercih ettiğini ifade etmektedir. Bu durumlarda Demir'e göre *tahmin*, *tespit*, *duyma* türünden yorumlara ek imkân tanımaktadır (2007: 378). Dolayısı ile ekin hem ağızlarda hem de ölçünlü dilde kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığı ve bu işlevinin -mXş ekiyle benzer olsa da tamamen aynı olmadığı söylenebilir.

5. Semantik Edilgenlik

Ekin işlevlerinden birisi de semantik edilgenlik sağlamasıdır. Geleneksel çalışmalarda edilgenlik kavramı çeşitli biçimbirimlerle cümledeki eylemi gerçekleştiren arasındaki ilişkiyle açıklanmaktadır. Edilgenlik¹⁵ kavramı oysa daha geniş çerçevede ele alınması gereken ve semantik açıdan hareket edilerek ortaya çıkmış kavramdır. Geleneksel çalışmalar her ne kadar biçimbirimlerle konuyu kısıtlasa da aslında tüm çatı kavramı geniş bir çerçeveye sahiptir.

Edilgenlik konusunun araştırmacılar tarafından özne-yüklem ilişkisine dayandırılmasından kaynaklanan ve bunun neticesinde de “öznesi belli olmayan” çatı olarak nitelendirilmesi doğru bir ifade olarak değerlendirilemez. Keza edilgen yapılarda yüklemde belirtilen hareketi, oluşu, kılışı gerçekleştiren bir özne bulunsa da bu öznenin yüklemdeki ifadeye bir dahli yoktur; ancak bu öznenin belli olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, “*Cam kırıldı.*” gibi bir cümlede çatı bakımından tartışılması gereken fiil *kır-* değil, *kırıl-* olmalıdır. Diğer çatı kategorileri değerlendirilirken fiil kök ya da gövdesinin çatı eki almış şekli değerlendirilirken, edilgen çatıda fiilin edilgenlik eki almamış şekli sorgulanmaktadır. Örneğin, “*Ali, böcekleri öldürdü.*” cümlesinde *ettirgenlik* durumu değerlendirilirken yüklemdeki *öl-* değil, *öldür-* fiili değerlendirilmektedir. Yani, fiilin *ettirgenlik* eki almış şekli ele alınmaktadır. Bu durum edilgen çatılarda öznenin değerlendirilirken farklı şekilde ele alındığını göstermektedir (E. Hirik 2014: 475). Kerimoğlu'nun (2009) *ettirgen* çatılara getirdiği bakış açısı diğer çatılara da bu anlamda uygulanarak konunun sınırlarının tam anlamıyla çizilmesinin gerekliliği görülmektedir.

¹⁵ Edilgen yapılarla ilgili detaylı bilgiler için bk. (Karabulut 2011)

Kırılmış sandalye ifadesi yapısal olarak edilgenlik barındırmaktayken, *kırık sandalye* ifadesinde yer alan edilgenlik yapısal değil, anlam olarak ortaya çıkan *semantik edilgenliktir*.

Keza Deny de çalışmasında ekin anlamsal olarak edilgenlik yaptığını şu ifadelerle belirtmektedir: *-(I)k'lı adlar -mA'lı adlar gibi eğer ettirgen çatıdan türemiş iseler edilgen bir anlam alırlar: yumuk (yumulmuş), basık (basılmış), ezik (ezilmiş), bozuk (bozulmuş) vb.* (2012: 495-496). Elbette ekin her kullanımının semantik edilgen olduğunu söylemek mümkün değildir. Ek eklendiği bazı fiil kök ya da gövdelerinde çatı bakımından etken anlamlı kelimeler de türetebilmektedir: *çıkık, batık, çökük, kaçık* vb. Bu örneklerde anlam olarak bir etkenlik görülmektedir. *-(X)k* ekini almış fiillerin geçişli ve geçişsiz olmasıyla semantik olarak etken ve edilgenlik bildirmesi arasında bir paralellik bulunmaktadır. Geçişli fiiller bu eki aldığı anda semantik edilgenlik bildirirken, geçişsiz fiiller bu eki aldığı anda etkenlik durumu devam etmektedir. Yani fiilin geçişli ya da geçişsiz oluşu ek ile birlikte edilgen ya da etken oluşunu doğrudan etkilemektedir. Etken anlamlı kelimeler oluştursa da bu kelimelerin yine son sınırı vurgulayan fiiller ile uyumlu oluşu dikkat çekicidir.

6. Sonuç

Türkçede ekler ve kökler arasındaki bağlantıların yalnızca biçimsel olarak değil işlevsel bir bakış açısıyla da ele alınmaları durumunda çok yönlü özellikler gösterdikleri görülmektedir. Hangi eklerin hangi türden kelimelere bağlandığı yalnızca yüzey yapıyla değil derin yapıyla da ilgilidir.

Çeşitli çalışmalara konu olmuş olan *-(X)k* ekinin de bağlandığı fiillerin içyapılarıyla anlamsal ilişkileri bulunmakta ve bu ek, fiillere bağlandıktan sonra da bir takım dil bilimsel durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

-(X)k, Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren kullanılan sıklık derecesi yüksek bir ektir. Bu ekin en temel işlevlerinden birisi çeşitli çalışmalarda da dile getirilen sıfat-fiil yapmasıdır. Ek sıfat-fiil yapmasına rağmen geleneksel dil bilgisi çalışmalarının ilgili bölümünde değerlendirilmemektedir. Ekin bu işlevi ile eklendiği fiilin kılınış türü arasında bağlantı bulunmaktadır. Ölçünlü Türkçede son sınırı vurgulayan fiiller ile ön sınırı vurgulayan fiiller içerisinde yer alan ikinci hareketi ifade eden fiiller *-(X)k* eki ile uyumlu özellik göstermektedir. Sınır vurgulamayan fiiller ise *-(X)k* ek ile büyük oranda uyumsuzdur. Yani fiil kökünün kılınış türü ile kendisine bağlanacak ekler arasında bağlantı bulunmakta, bu durum *-(X)k* ile de ortaya çıkmaktadır. Son sınır vurgulayan her fiil ile *-(X)k* uyum içerisinde değildir. *-(X)k* ekinin son sınırı vurgulayan fiillere gelerek yaptığı etki ve gördüğü işlev kimi durumlarda başka eklerle ve yapılarla da ifade edilebilmektedir: *öl->öl-ü, evlen->evli* vb. Bununla birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında *-(X)k* ekinin eklendiği fiillerin kılınış türünün önemi olmaksızın fiil kök ya da gövdelerine bağlanabildiği de görülmektedir. Bu durum ekin ağızlarda zaman eki işlevinde kullanıldığını da göstermektedir.

-(X)k EKİNİN KILINIŞ, KİPLİK VE ÇATI KATEGORISİNDEKİ İŞLEVLERİ

-(X)k eki semantik olarak eklendiği fiille birlikte sonuçsallık ve durağanlık bildirmektedir. Bu sonuçsallık ve durağanlık bildirmesinin nedeni fiilin kılınış türünden kaynaklanmaktadır. Son sınırı vurgulayan fiillerdeki sonuçsallık ve ön sınırı vurgulayan fiillerdeki durağanlık ek ile birlikte ön plana çıkmaktadır.

-(X)k ekinin bazı fiil köklerine ve gövdelerine gelerek kalıplaşma sonucu yeni bir semantik alanı karşılayan kelimeler meydana getirdiği de görülmektedir. Bu durum ekin bir yapım eki olmasıyla da bağlantılıdır. Ekin kalıplaşarak yeni semantik alanlar karşılaması genellikle sıfat-fiil eklerinde (*döner, keser, dolmuş* vb.) görülmektedir. -(I)k ekinin sıfat-fiil olarak kullanımı ile kalıplaşarak yeni kavramlara (*atık, yanık, düşük, batık* vb.) karşılık gelmesi de birbiriyle bağlantılıdır.

-(X)k eki ölçünlü Türkçede genellikle -mXş ekiyle paralel bir kullanım sahasına sahip gibi görünmektedir. Ancak kipsel değeri bakımından -mXş ekinden bazı durumlarda ayrılıklar gösterebilmektedir. Bazı kullanımlarında *delile dayalılık* bağlamında -mXş ekinden ayrılmaktadır. -mXş eki *doğrudan delile dayalılık kipliği* ve *dolaylı delile dayalılık kipliği* kategorisinde değerlendirilebilirken -(X)k yalnızca *doğrudan delile dayalılık kiplikleri* kategorisinde değerlendirilebilir.

-(X)k aynı zamanda çatı bakımından da işlev görmektedir. Ek semantik olarak edilgenlik bildirmektedir. Biçim olarak herhangi bir edilgenlik olmamasına rağmen -(X)k eki alan kelimelerin (*ezilmiş~ezik, bozulmuş~bozuk, kırılmış~kırık* vb.) semantik olarak edilgenlik bildirdikleri görülmektedir.

Türkçede eklerin fiil ya da isim cinsinden kök veya gövdelere eklenebilmeleri birçok nedene bağlıdır. Bununla birlikte eklenmeden sonra da bazı işlevler ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile Türkçede biçimbirimlerin tamamı çok yönlü bir bakış açısıyla işlevsel olarak değerlendirilmelidir.

Kisaltmalar

[+ÖS]	Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller
[+SS]	Son Sınırı Vurgulayan Fiiller
[-SV]	Sınır Vurgulamayan Fiiller
[O1]	Birinci Olay
[O2]	İkinci Olay
[Ç.]	Reşat Nuri Güntekin, 1986, <i>Çalkuşu</i> , İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
[GA]	Sabahattin Ali, 2002, Bütün Öyküleri I, " <i>Gramofon Avrat</i> ", Değirmen, Kağnı Ses, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
[O.]	İsmail Soytekinöğlü, Olamaz Şiiri, http://www.antoloji.com/o-l-a-m-a-z-siiri/ (Erişim Tarihi 04.02.2016)
[P.]	Ahmet Ümit, 2005, <i>Patasana</i> , Doğan Kitap, İstanbul.

Kaynaklar

- ADAMOVIĆ, Milan, (1985). *Konjugationsgeschichte Der Türkischen Sprache*, Leiden, Brill.
- AKERSON, Fatma, (1994). “Türkçede Yüklem, Görünüş, Zaman ve Kip”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, *VIII. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- AKSAN, Yeşim, (2003a). “Türkçe’de Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri”, *Dilbilim Araştırmaları*, 1-14, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- AKSAN, Yeşim, (2003b). “Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılınış”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, 68-81, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- AKSAN, Yeşim; AKSAN, Mustafa, (2005). “Birleşik Eylemler, Sıralı Eylemler ve Görünüş”, M. Sarı & H. Nas (Ed.). *Proceedings of the XIXth National Linguistics Conference*, ss. 398-413, Şanhurfa: Elif Printing House.
- AKSOY, Ömer Asım (1945). *Gaziantep Ağzı*, İstanbul: TDK Yayınları.
- AY, Özgür (2009). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fiil Çekimi*, Ankara: TDK Yayınları.
- BACANLI, Eyüp, (2007). “Aspekt, Kılınış ve Taksis Çerçevesinde Tavas Ağzlarındaki Şimdiki Zaman İşaretleyicilerinin Değerlendirilmesi”, *Erdem*, 16/48, 1-19, Ankara.
- BACANLI, Eyüp, (2008a). “Türkiye Türkçesindeki –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf”, *Bilig*, 44: 1-22.
- BACANLI, Eyüp, (2008b). “Türkçede Durağan ve Sonuçsal Durum Bildiren Şekiller”, *6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, ss. 568-580, Ankara: TDK Yayınları.
- BACANLI, Eyüp, (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Filler*, Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BOGDAL, Klaus-Michael (2008). *BA-Studium Germanistik: ein Lehrbuch*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg.
- BURAN, Ahmet (1996). “-Ik ekinin Anadolu Ağzlarında Kullanılışı”, *TDAY- Belleten 1994*: 11–18.
- BUBMANN, Hadumod, (2002). *Lexikon der Sprachwissenschaft. 3. Auflage, Dritte, aktualisierte und erweiterte Aufl.*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- BYBEE, Joan; PERKINS, Revere; PAGLIUCA, William (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, University of Chicago Press, Chicago.
- CHRISTEN, Daniel, (2013). “Syntagma. A Linguistic Approach to Parsing”, *arXiv preprint arXiv:1303.5960*.
- CHRISTEN, Daniel, (2015). “Syntagma Lexical Database”, *arXiv preprint arXiv:1503.05907*.
- ÇÜRÜK, Selcen, (2010). “Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 57-72, Ankara.
- DEMİR, Nurettin (1997). “Die Vergangenheitsform auf -(y)ik in Anatolischen Dialekten”, *Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe, Proceeding of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC)* Szeged. Hungary: June 16-21, 1996, [ed.] Berta, Arpad 1997 (= Studia uralo-altaica 39). Szeged. 65-79.
- DEMİR, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”, *Bilig*, Yaz/Sayı 62, ss. 97-118.
- DEMİR, Nurettin, (2007). “Anadolu Ağzlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki –(y)XK”, *Dil ve Edebiyat Yazıları, Mustafa İsen’e Armağan*, Grafiker Yayınları, Ankara: 371-385

- DEMİRCİ, Kerim, (2014). *Türkoloji için Dilbilim: Konular, Kavramlar, Teoriler*, Ankara: Anı Yayınları.
- DENY, Jean, (2012). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları,
- DIRİK, Seval; KURİBAYASHİ Yuu, (2015). “Sazlı Köyü (Ayvacık/Çanakkale) Ağzında Görülen -(y)IK Eki ve İşlevi”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 17 Güz: 119-134.
- ERGİN, Muharrem, (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- FİLİZOK, Rıza, www.ege-edebiyat.org/docs/242.doc (Erişim Tarihi: 25.01.2016)
- GABAIN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer, (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNŞEN, Ahmet, (2006). “Anadolu Ağzlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı/-ici; -ucu/-ücü”, *Turkish Studies*, Volume 1/2: 54-84.
- HİRİK, Erkan, (2010). *Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale,
- HİRİK, Erkan, (2014). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tez, Kırıkkale.
- HİRİK, Erkan, (2015). “Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki –mA”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44: 167-185.
- HİRİK, Seçil, (2013). “Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine”, *Bengü Belâk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Editör: Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 243-252,
- HİRİK, Seçil, (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- JOHANSON, Lars, (1971). *Aspekt im türkischen. vorstudien zu einer beschreibung des türkeitürkischen aspektsystems*, Studia Turcica Upsaliensia 1, Uppsala: Almqvist&Wiksell.
- JOHANSON, Lars, (2000). “Viewpoint Operators in European Languages”, (Ed. Östen Dahl). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, Mouton de Gruyter: 27-187.
- JOHANSON, Lars, (2003). “Evidentiality in Turkic”. *Studies in Evidentiality*. Ed. Alexandra Aikhenvald. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 273-290.
- KARABULUT, Ferhat, (2011). *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi Dilbilimsel Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2008a). “Türkiye Türkçesindeki -DİK ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü”, *Türk Dili Dergisi*, sayı 678: 519-527.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2008b). “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki: -I”, *Bilgi*, 46: 57-66.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2008c).” Türkçede Sıralama Bildiren Zarf-Fiil Eklerinin Zamansal Yorumunda ‘Kılınış’ın Rolü”, *6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Ankara: Divan Kitap.
- KERİMOĞLU, Caner, (2009). “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik.”, *Turkish Studies*, C.4/8: 1734-1745.
- KERİMOĞLU, Caner; AKSU, Cansu, (2015). “-Dir Biçimbiriminin Sözlü Söylemdeki Kiplik Alanları ve Kullanımları”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17: 73-94.
- KESSEL, Katja; REIMANN, Sandra, (2005). *Basiswissen Deutsche Gegenwartssprache*, Fink, Tübingen.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih, (2015). “Türkçede Fiilden İsim Yapma Eki –P”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17: 7-17.
- KJØRUP, Søren, (2009). *Semiotik*, Paderborn: W. Fink.

- KORKMAZ, Zeynep, (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- MİSKİOĞLU, Ahmet (1992). “Görülmeyen, Başkasından Duyulmayan (-ik’li) Geçmiş Zaman”, *Türk Dili Dergisi* 28: 1-3.
- ÖZTÜRK, Jale (2006). “Antakya Ağzında -°k ve -°şkAn Eklerinin Kullanımı”, *Türk Dili Dergisi*, 654: 530-535.
- PALMER, Frank Robert, (2001). *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PAPAFRAGOU, Anna, (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*, Elsevier, Amsterdam; New York.
- SARI, İsa, (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- SEREBRENNİKOV, B. A.; GADJİEVA, N. Z., (2011). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, (Çev. Tefik Hacıyev-Mustafa Öner). Ankara: TDK Yayınları.
- UĞURLU, Mustafa, (2003). “Türkiye Türkçesinde ‘Bakış’” (“Aspektotempora”). *Türkbilgi*, 2003/5: 124-133.
- WECHSLER, Stephen, (2005). “Resultatives Under the ‘Event Argument Homomorphism’, Model of Telicity”, IN: Nomi Erteschik-Shir and Tova Rapoport (eds.) *The Syntax of Aspect*, Oxford University Press, 255-273.
- YILDIRIM, Faruk, (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları*, I-II, Ankara.
- ZAL, Ünal, (2007). “Türk Kültüründe 'Ok'ların Taşıdığı Anlamlar ve 'Okumak' Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 167: 70-82.